

1999.1

2

ԹԻՖԼԻՍԻ ՀԱՅՈՑ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ.

№ 63.

ԲԺՅԱՊԵՏ Վ. ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ԽՕԼԵՐԱ

ՀԱՆՐԱՄԱՏՉԵԼԻ ԶՐՈՅՅՆԵՐ

ԵՒ

ԽՐԱՏՆԵՐ

Հանրամատչելի գիտնական պատրաստ.

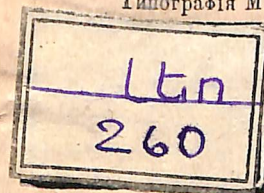

ԹԻՖԼԻՍ

Տպարան Մ. Դ. Ռոտինյանցի.

Типография М. Д. Ротинянца, Гол. пр., д. № 41.

1893

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 9-го апрѣля 1893 г.

Անցեալ տարուայ իօլերայի հաճաքական միջոցին «Մշակի» մէջ տպագրեցի մի շարք յօդուածներ, որոնք հրատարակեցան Ս. Լյմբաճնում ատանմին բրօշուրով «Իօլերայի մասին» վերնագրով:

Այդ բրօշուրի ունեցած յոշոգումները միշտ վստահութիւն է տալիս հրատարակել այս երկրորդ պրօպէզը, աւելի ընդարձակ եւ աւելի ժողովրդականացրած:

Այս գիրքը մենք բաժանում ենք երկու մասի: Առաջին մասում մենք ուսումնասիրում ենք իօլերան, իբրեւ էպիդէմիա (հաճաքական հիւանդութիւն), ցոյց ենք տալիս վարակման ճանապարհները եւ դուրս ենք բերում պաշտպանողական միջոցները:

Երկրորդ մասում մենք տալիս ենք հանրայնաւ խրատներ, քէ ի՞նչպէս պէտք է ժողովուրդը պաշտպանուի այս հիւանդութիւնից եւ ի՞նչպէս պէտք է խնամի հիւանդին:

Վերջը առաջ ենք բերում աղտանանիչ դեղերի ցուցակը եւ նրանց գործածութիւնը, ինչպէս եւ բժշկական դեղերը:

Բժշկ. Վ. Լեւոնյանի.

10 ապրիլի 1893.

Թիֆլիս.

4 260-60

28. 264

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

Գ Լ. առաջին. Ի՞նչ է խօսերան և ի՞նչպէս
են մարդիկ հիւանդանում:

Գ Լ. երկրորդ. Խօսերայի նշանները:

Գ Լ. երրորդ. Ամփոփումն:

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

Գ Լ. ԱՌԱՋԻՆ

Ի՞նչ է ԽՈՒՆԵՐԱՆ ԵՒ ՄԵՐՈՒԿ ԻՆՉՊԵՍ ԵՆ
ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՒՄ

1. ԽՈՒՆԵՐԱՆ ԲՈՒՆԸ ԵՒ ՏԱՐԱՍՓԻԼԻ ԶԵՅԸ:

Խօսերայի բունը Հնդկաստանն է, նրա օրօ-
րոցը Հնդկաստանի սրբազան գետ Գանգէսի
ափերն են: Այնտեղ խօսերան մշտական է դա-
ռել, իսպախ մեր մէջ տենդը: Այնտեղից եր-
բեմն այս սարսափելի հիւանդութիւնը յան-
կարծ կայծակի նման անցնում է ամբողջ աշ-
խարհի վրայով, միլիոնաւոր զոհեր տանում
և էլի դադարում:

Մեր երկիրը չորս սարսափելի խօսերայ
է՝ տեսել. 1823 թ., 1830-ին, 1847-ին և
1892-ին: Բացի այս չորսը, եղել են և ուրիշ
տարիներ, բայց աւելի թույլ կերպով:

Անցած ամառ 1892-ին խօլերան մեր կով-
կաստեմ մօտ հարիւր հազար կեանք խեց:

Մեր քաղաքներից ումենաշատ վասանւած-
ներն էին Բաղուն և Երևանը, թէև համարեա
ոչ մի քաղաք և ոչ մի գիւղ ազատ չմնաց այս
հիւանդութիւնից:

Այս սարսափելի տառապանքի միջոցին, երբ
որ անդուլթ զազանը իր ճանկերը տարածել էր
մեր երկրի ամեն մի անկիւն, մենք դեռ չու-
նէինք, որ ձմեռը կը գայ և վերջ կը գնի դը-
րան: Բայց ձմեռն էլ վրա հասաւ (ու այն էլ
այսպիսի խիստ ու երկար ձմեռ), ձիւնն էլ
ծածկեց գետինը ու խօլերան թէև թուլացաւ,
բայց բոլորովին չկաղարեց: Ելի տեղ տեղ նա
բարձրացնում էր իր գլուխը և մեզ սարսափի
մէջ ձգում: Հիմի, որ ամառն սկսւում է, խօլե-
րան աւելի հեշտութիւնով կարող է նորոգուել:

Բանն այն է, որ թոյնը ընկել է մեր եր-
կիրը ու դեռ չի ոչնչացել: Ատուած տայ, որ
մենք սխալ դուրս գանք. Ատուած տայ, որ
հիւանդութիւնը բոլորովին վերանայ մեր եր-
կրից: Բայց ճիշդ կարող է իմանալ, թէ ինչ է
լինելու այս ամառ: Ո՞վ կը համարձակուի ասել,
թէ խօլերան կրկին չի նորոգուի, նոր ոչ չի
ստանալ և աւելի անողորմ կերպով կոտորած-
ներ չի անի մեր մէջ: Ընդհակառակն հմուտ

բժիշկները այն կարծիքի են, թէ խօլերան
անշուշտ պիտի կրկնուի:

Ուրեմն ամառը պէտք է սպասել այս հի-
ւանդութեան երևալուն: Եւ պէտք է սպասել,
որ այս ամառ նա աւելի սաստիկ կ'լինի: Շատ
կարելի է, որ այս ամառ նա լանկարծ շատ տե-
ղերում միանգամից գլուխ բարձրացնի և ոչ
թէ հեռուից դայ ու կամաց կամաց տարա-
ծուի, ինչպէս այդ եղաւ անցեալ ամառ, որով-
հետեւ նրա թոյնը անցած տարուանից ամէն
տեղ մնացել է:

Ուրեմն մենք պէտք է հաւատանք, որ խօ-
լերան նորոգուելու է և պէտք է պատրաստ լի-
նենք այդ թշնամու հետ կռուելու:

2. ԽՕԼԵՐԱՆ ԱՍՏՇՈՒ ՊԱՏԻԺ ԶԷ:

Երբ մի երկրի վրա մի անբաղաւթիւն է
զայլիս, հասարակ ժողովուրդը չ'պէտք է խա-
չի իր ձեռներն ու ասի «Ատուածոյ կամքն է»:

Ատուած մարդուս տուել է խելք, բանա-
կանութիւն, որ նա պահպանի իր անձը և տ-
գատ պահի իրան վտանդից: Եթէ ես դնամ դիտ-
մամբ զայլի ձանկն ընկնեմ, Ատուած ինչ տ-
նի: Խօլերան էլ մի դայլ է, որը կուլ է ապիւս

այն մարդկանց, որոնք զոռով իրանց նրա ձանկըն են զցում:

Անցած խօլերաների պատմութիւնը ցոյց է տալիս, որ այն հիւանդութիւնը այն երկրումն է (օրինակ Պարսկաստան) շատ կոտորած անում, որտեղ մարդիկ, ինչպէս ասացի, կարծում են, թէ այդ Աստուծոյ պատուհան է: Ինչի: Որովհետեւ այդպիսի մարդիկ յուսահատւում են և չեն վստահանում կռուել աղետի հետ: Իսկ այն երկրներում (օրինակ Ներսիսյում), որտեղ ժողովուրդը հասկացել է, թէ հիւանդութիւնը Աստուծոյ է, այլ մարդուց իրանից է, խօլերան զորութիւն չունի: Զէ, Աստուծոյ արդար է: Այլ որ ասի թէ նա խօլերան ուղարկել է խեղձերին, աղքատներին, որոնք հարուստներից հազար անգամ աւելի են կոտորւում, պատժելու համար, նա մեղք է անում:

Ուրեմն խօլերան Աստուծոյ պատիժ է: այլ մի հիւանդութիւն է, ինչպէս որ միւս հիւանդութիւններն են: Ու քանի որ մենք աշխատում ենք բոլոր հիւանդութիւնների առաջն առնել, ինչի պիտի ձեռներս խաչենք ու այս հիւանդութեան հետ էլ չկռուենք:

Հիւանդութեան հետ կռուելը երկու տեսակ է լինում: Մէկ, պէտք է այնպէս անենք,

որ չհիւանդանանք: Մէկ էլ, երբ որ, Աստուծոյ չանի, հիւանդանանք, պիտի խելոյն առանց ժամանակ կորցնելու բժշկուենք:

Այս դրքի նպատակն էլ հէնց այն է, որ ցոյց տանք նախ՝ թէ ինչ պէտք է անենք, ու չհիւանդանանք խօլերայով, և երկրորդ՝ ինչ դեղեր ու ինչ միջոցներ պիտի գործ դնենք հիւանդութեան ժամանակ:

Մի խօսքով մեր միտքն է ամենին խօլերայի հետ կռուել սովորեցնել:

Իսկ մէկի հետ կռուելուց առաջ, պիտի լաւ զիտենալ, թէ զիմացի թշուառին ով է: Մենք էլ խօլերայի հետ կռուելու ու նրան յաղթելու համար պիտի ծանօթանանք նրա հետ, տեսնենք ինչպէս է ծուռւմ նա, ինչպէս է զարգանում ու ինչպէս է բռնում մարդկանց:

Երբ որ լաւ կ'իմանանք այս հիւանդութեան ինչ լինելը, երբ որ լաւ կը քննենք մարդկութեան այս սարսափելի թշնամու թուլ կողմերը, այն ժամանակ մենք կարող կ'լինինք մեր ոյժը հէնց այն թուլ կողմերի վրա դարձնել ու աւելի հեշտ խեղդել նրան:

Եւ երբ որ դուք կ'ծանօթանաք խօլերայի հետ, դուք էլ մեզ բժիշկներին պէս կ'տեսնէք որ նա այնքան էլ սարսափելի թշնամի չէ, որքան կարծում են, կ'տեսնէք, որ մենք նրա-

նից ուժով ենք ու, եթէ ուղինանք, կարող ենք սպանել նրան:

Խօլերան յաղթում է միայն այն մարդիանց, որոնք զէնք ու զրահ չ'ունեն, իսկ ով որ լաւ պատրաստուած է, նրան խօլերան չի համարձակուի մօտենալ:

Մենք ուղղում ենք հէնց այդ զէնքերը տալ ժողովուրդի ձեռքը, ժողովուրդն էլ, մեզ հաւատալով, պիտի այդ զէնքերը պիտի բռնի ու մեր ցոյց տուածի նման դործ դնի թշնամու դէմ:

Ուրեմն տեսնենք թէ ինչ է խօլերան:

3. Ի՞նչ է ԽՕԼԵՐԱՆ ԵՐ ՄԱՐԿ ԻՆՉՊԵՍ Ե ԼԻԲԱՆԴԱՆ-ԳԱՆՈՒՄ

Խօլերան մի ծանր հիւանդութիւն է, որը յանկարծ կարճ ժամանակի մէջ տարածւում է ամբողջ աշխարհ: Ուղղում եմ ասել, թէ խօլերան մի տեղում չի մնում: Մի քաղաքում, մի գիւղում որ խօլերաց է երևում, հաստատ կարելի է ասել, որ նա այդ տեղում չի ուշիւնանայ, այլ կանցնի հարևան քաղաքներն ու գիւղերը: Այսպէս, քաղաքից քաղաք, գիւղից գիւղ անցնելով, այդ հիւանդութիւնը վաղում է երկրից երկիր, իր ճա-

նապարհի վրա հագարաւոր դոճեր թողնելով:

Այս քաները ամենքը գիտեն: Ամենքն էլ գիտեն որ խօլերայի պատճառով հաշուէ Թիւրքի և լիւն: Օրինակ, մի մարդ երևանում հիւանդանում է ու վնում է մի գիւղ, իջնում է մի տուն ու այնտեղ նրա հիւանդութիւնը ստատկանում է, նա պատկում է ու անեղիք խնամում են, տիրութիւն անում նրան: Այս մարդը մեռնում է ու մի երկու երեք օրից յետոյ յանկարծ այն հիւանդին խնամողներին մէկը հիւանդանում է, նրանից յետոյ մի ուրիշն է հիւանդանում ու այսպիսով, իրարից կաշեկով, այս տան մէջ մի քանի հոգի հիւանդանում են ու մեռնում: Գրացիքը զալիս են այս հիւանդին տեսութիւն, նստում են նրա տեղաշորի մօտ, դիպչում են նրան, ձեռք բռնում են, կամ համբուրւում են նրա հետ ու իրանց տուն դառնում: Մի երկու օր չի անցնում, այդ հարևաններից մէկը կամ մի քանիսը յանկարծ առնւում են խօլերայով: Սրանցից հիւանդութիւնը անցնում է միւս աները ու շատ կարճ ժամանակում ամբողջ գիւղը ու քաղաքը լցւում է հիւանդներով:

Կարող է ուրիշ կերպ պատահել: Մի հիւանդ մի վարակուած տեղից, — այսինքն այն տեղից, որտեղ հիւանդներ են եղել, — գալիս է

մի առողջ քաղաք կամ գիւղ, հիւանդանոցում է ու մեռնում: Մի քանի օրից ճեղք աչդ տեղում հիւանդանոցում է այնպիսի մարդ, որը եկողին ոչ մօտեցել է, ոչ էլ տեսել: Կ'նչպէս:

Եթէ լաւ քննենք, կ'տեսնենք, որ այս հիւանդութեան պատճառը զարձեռալ նայն է. կող հիւանդն է եղել: Եթէ լաւ հարց ու փորձ անենք, կ'իմանանք, որ այս նոր մեռողը այն եկող հիւանդին թէև չի տեսել, բայց կամ լուսացել է նրա շորերը, կամ դորձ է ածել նրա բաները, կամ խմել է այն գետի ջուրը, որի մէջ թափած են եղել հիւանդի արտաթորութիւնները (այսինքն, նրա դուրս գնացածը ու նրա փախածը): Ամենքը գիտեն, թէ Խնչքան երկիրացի է հիւանդի շորերը հագնել, կամ նրա տեղաշորերի մէջ պառկել, որովհետև այս բաների վրա անպատճառ ընկած է լինում հիւանդի արտաթորութիւններից կամ նրա փսխանքից:

Հիւանդի մօտ գնալը, ժամերով նրա սենեակում նստելը, նրա հետ խօսելը կարող է բոլորովին անմիաս անցնել, այն ինչ նրա տեղերում պառկելը, կամ նրա շորերը հագնելը չափազանց երկիւղալի բան է:

Այս է պատճառը, որ խօլերացով հիւանդի կամ մեռածի բոլոր բաները պէտք է

կամ այրել, կամ աղտահանել, այսինքն. թոյնից մաքրել, ինչպէս մենք ցոյց կ'տանք այս գրքի վերջը: Այս ամէնը ցոյց է տալիս, որ խօլերան երի Ձեռով չի ապրի Խնչքան: Եթէ նա օգի միջով անցնէր, բոլորը պիտի կոտորուէին և առաջինը հէնց բժիշկները, քանի որ նրանք գիշեր ցերեկ հիւանդների հետ են լինում:

4. ԽՕԼԵՐԱՅԻՆ ԹՈՅՆԸ:

Խօլերային հիւանդութեան պատճառը մի թոյն է, որի անունը խօլերային Թոյն է:

Այս թոյնն է մեզ հիւանդացնողը: Մինչև որ այս թոյնը չ'ընկնի մարդու ստամոքսը, նա չի հիւանդանալ խօլերայով: Ուրեմն, ով որ չի ուզում հիւանդանալ, նա պիտի աշխատի այնպէս պահել իրան թէ մաքրութեան և թէ առհասարակ կեանքի կողմից, որ այդ թոյնը նրա վրա չ'ազդի: Այստեղից երևում է որ Ձեր Խնչքան հէնց այդ ինչ Թոյնն է:

Հիմի պիտի մենք լաւ ծանօթանանք, ինչպէս ասացինք, այդ թշնամուն, որ կարողանանք կուրել նրա հետ: Լաւ պէտք է հասկանանք, որ խօլերային Թոյնը գոհունակ է Թեթեայն հիւանդի որդալերութեան հետ և Խնչքան:

Քիւնէրի Պէշ: Հիւանդի զսւրս զնացածն ու նրա փոխածն են խօլերացի պատճառը:

Բայց ինչ ճանապարհով է մտնում մեր ստամոքսը այս թոցներ:

Երբ մենք կը հասկանանք, թէ էնչպէս ենք կուլ տալիս խօլերացի թոցներ, այն ժամանակ զգոյշ կ'լինենք:

5. ԱՐՏԱԹՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

Հիւանդին խնամողները և նրա մօտ բարեկամները կարող են բռնուել հիւանդի արտաթորութիւնները թափելով, կամ արտաթորութիւններով կեղտոտած բաներին ձեռտալով: Այն ժամանակ ձեռքին կպչում է արտաթորութիւններից մի չնչին մասն ու, ինչքան էլ փոքր լինի այդ մասը, նրա մէջ էլի խօլերացի թոցներից շատ կայ: Բաւական է ուրեմն, որ այդ մարդ իր վարակուած ձեռքը քերանը տանի, կամ անլուաց հաց ուտի և, շատ կարելի է, որ նա ինքը հիւանդանայ, որովհետեւ թուքի, կամ կերակուրի հետ նա կուլ կը տայ իր ձեռքին կպած թոցներ:

Վարակումն (կպչելը) կարող է պատահել ուրիշ կերպով էլ: Հիւանդի արտաթորութիւնները տանում են թափում, օրինակ, արտաք-

նոցի նստարանի վրա կամ մի ուրիշ տեղ, իսկ երբ մի ուրիշը մտնում է նոցն տեղը, կարող է քսուել այդ վարակուած կէտին և նոցնպէս հիւանդանալ:

Հաւանդի փոխնորդը (սպիտակեղէնը), նրա անկողինը (տեղաշորերը), հազուապէս խօլերացի թոցնի բներ են:

Եւ, իրաւի, այդ բաները աղտոտում են հիւանդի արտաթորութիւններով և ուրեմն ամենասարսափելի վարակիչ (հիւանդացնող) ոյժ ունեն: Այս է պատճառը, որ բժիշկների կարծիքով հիւանդին պատկանող բոլոր բաները ամենաներկիւղալի բաներ են, որովհետեւ նրանց միջոցով հիւանդութիւնը սաստիկ տարածւում է:

Վաղուց արդէն յայտնի է, որ լուացարանները աւելի են հիւանդանում, քան թէ միւս արհեստաւորները, և սրա պատճառը այն է, որ նրանք լուանում են խօլերացով հիւանդների սպիտակեղէնները:

Հարկ չը կայ կրկնելու, որ նոցն արտաթորութիւններից մի չնչին, մի աննշմարելի մասը կարող է ընկնել մեր ուտելիքի վրա ու նրա հետ մեր ստամոքսը մտնել: Ճանճերը կարող են իրանց թևիկների վրա խօլերացի թոցներ կրել և յետոյ մեր ուտելիքի մրգի, հացի

2/55

և առհասարակ սառը կերակուրներն Վրա դը-
նել ու հիւանդացնել մեզ: Այս է պատճառը, որ
մենք խորհուրդ ենք տալիս ծածկել ճանճե-
րից բոլոր սառն ուտելիքները և մրգերը:

6. ՁՈՒՐԸ:

Հիմի մենք պիտի դառնանք խօլերացով հի-
ւանդալու մի ուրիշ պատճառի վրա. — այդ
ջուրն է և զլխաւորապէս կեղտոտ ջուրը: Թող
ոչ դք չը մոռանայ, որ կեղտոտ և կանգնած
ջրի մէջ խօլերացի թոցնը երկար պահպան-
ւում է և աճում: Մեծ քաղաքներում (օր.
Քիլիկիոյում) գետերը սարսափելի կերպով աղ-
տոտուած են, քանի որ քաղաքի բոլոր աղտո-
տութիւնները այնտեղ են թափւում: Հազարա-
ւոր օրինակներ ցոյց են տալիս, որ խօլերան տա-
րածւում է կեղտոտ ջրերի ակերով: Եթէ մի
կեղտոտ գետակի կամ առուի վերին մասերում
մի վարակուած գիւղ կ'աչ և եթէ այդ գիւղի
կեղտոտութիւնները ջուրն են աճւում, ան-
պատճառ հիւանդութիւնը կամաց կամաց կ'իջ-
նի ջրի հետ ու կը վարակի (հիւանդացնի) նրա
ափերը: Այսպիսի օրինակներ անցած ամառ
ամեն տեղ տեսնուեցան:

Ի՞նչիցն էր, որ Երևան համարեա երեք
մարդուց մէկը մեռաւ: Դրա պատճառը քաղա-
քի անտանելի կեղտոտ առուներն են, որոնք
վազում են քաղաքի փողոցներով: Այս առու-
ները անցնում են բակերի միջով, այնտեղ հա-
ւուզներ են կազմում: Այս հաւուզները խօլե-
րացի բներ են. այնտեղ են լուանում թուր-
քերն ու հայերը իրանց կեղտոտ շորերը, այս-
տեղ են լողանում և իրանց նամաղը կատա-
րում, մի խօսքով այս առուներն են թափում
իրանց բոլոր կեղտերը: Հասկանալի է, որ եթէ
այդ աներից մէկի մէջ հիւանդ կ'աչ, նրա շո-
րերն էլ այդ ջրի մէջն են լուացւում, նրա ար-
տաթորութիւններն էլ այդ ջրի մէջ թափւում:
Այնպէս որ այդ ջուրը բալից փողոց դուրս
գալիս արդէն խօլերացի թոցնով լիքն է և,
ուրեմն, ով որ գործ ածի այդ ջուրը, պէտք է
հիւանդանայ, վարակուի: Այդ ջուրը հայաթից
— հայաթ, փողոցից — փողոց անցնելով, քա-
նի գնում է աւելի է կեղտոտւում և քանի դը-
նում աւելի է տարածում այդ հիւանդու-
թիւնը:

Ալէքսանդրօպօլի դաւառում մի ամբողջ
գիւղ համարեա ամաչի դարձաւ, որովհետեւ
գիւղացիք մի կեղտոտ առուի ջուր էին դործ
ածում:

Բագուում նոյնպէս շատ կոտորուեցաւ ժողովուրդը ջրի վատութեան պատճառով: Թիֆլիզում խօլերան քիչ տարածուեց նրա համար, որ քաղաքացիք միայն աղբիւրների ջուր էին գործածում (ջրանցք): Բացի գետերի, լճակների, գետերի ջրերը, ջրհորի ջուր էլ կարող է թունաւորուած լինել: Եթէ, օրինակ, ջրհորը կեղտոտ առուի մօտ է փորուած, կամ արտաքնոցի հորի մօտ, նրա ջուրն անպատճառ թունաւորուած է, որովհետեւ առուի ու արտաքնոցի կեղտոտութիւնները կարող են ծածուկ ջրհորի ջրի մէջ:

Ես այսքան երկար կանգնեցի ջրի վարակման վրա նրա համար, որ ցոյց տամ, թէ ինչ ահագին նշանակութիւն ունի ջուրը խօլերայի տարածուելու մէջ:

Խօլերայի ժամանակ մեր ամենավնասակար և ամենաերկիւղալի թշնամիքը նախ, հիւանդի կեղտոտութիւններն են, յետոյ ջուրը: Խօլերայի ժամանակ մենք պիտի ոչ մի բոսորէ չը պիտի մոռանանք, որ անհոգի ջուրը պէշուսի և ջրհորի մոռանանք, որ մի քանի ջուրը պէշուսի և ջրհորի մոռանանք, որ մի քանի ջուրը պէշուսի և ջրհորի մոռանանք:

Բայց դուք կ'ասէք ինձ. «Պր. բժիշկ'. այդպէս էլ բան կը լինի, առանց ջուր էլ մարդ կ'ապրի»: Մենք գեղացի-աշխարհեանք, ամառը

գնում ենք մեր վար ու ցանքին, բանում ենք, քրտնում ու ծարաւում: Է՛հ դուք որ հիմի մեզ իրաւունք չէք տալիս ջուր խմելու, բաս ինչ խմենք, կարողութիւն էլ չունենք, որ Կախետու գիւնի խմենք»:

Դրան ես կը պատասխանեմ: Ես ձեզ արգելում եմ հոգ ջուր խմել, ձեր խմած ջուրը պէշուսի անպատճառ է: Երբ որ անպատճառ ջուրը լաւ եփ կ'տաք, կ'լցնէք կժերի մէջ ու բերանը պիտի կը կախէք և կը դնէք սառը տեղ, օրինակ, սառը ջրի մէջ, որ հովանայ, յետոյ կը խմէք, կը լուացուէք նրանով ու էլի բերանը կը փակէք:

Մէկ էլ ասեմ. խօլերայի ժամանակ լէ գետերի և լէ ջրհորի ջուրը անպատճառ մոռանալ է: Երբ որ անպատճառ ջուրը լաւ ջուր լալ աղբիւր կայ, այդպիսի աղբիւրի ջուրը վնասակար չէ, որովհետեւ խօլերային թոյնը չի կարող անցնել նրա մէջ, այն էլ եթէ ջուրը վերցնէք աղբիւրի ակից: Ինչ ջուր որ խմելու լինէք, պէտք է քիչ խմէք:

7. ԽՕԼԵՐԱՆ ԿԵՂՏՈՏ ՏԵՂԵՐՆ Է ՏՄՐԱԾԻՈՒՄ:

Մինչև հիմի մենք քննում էինք այն ճանապարհները, որոնցով խօլերային թոյնը մի տեղից միւսն է փոխւում ու մեզ վարակում:

Բայց ամենքը գիտեն, և այս տարուայ փորձն էլ ցոյց տուեց, որ խօլերան ամեն տեղ մի տեսակ ոյժով չի լինում: Մի քաղաքում կամ գիւղում նա սաստիկ ջարդ է անում (ինչպէս Բազումում և Երևանում այս տարի), մի ուրիշ տեղ ընդհակառակը, նա չի զարգանում ու քիչ զոհեր է տանում:

Ի՞նչ է սրա պատճառը:

Սրա պատճառը երկրի կեղտոտութիւնն ու մաքրութիւնն է:

Խօլերան աճում ու զարգանում է կեղտոտ գիւղերում ու քաղաքներում: Առհասարակ այդ թոյնը կարող է աճել միայն կեղտոտ հողի վրա: Այն երկիրներում, որտեղ գիւղերն ու քաղաքները մաքուր են պահւում, այս հիւանդութիւնը շատ զոհեր չի տանում: Այդ է պատճառը, որ մի և նոյն քաղաքում կամ գիւղում խօլերան բուն է գնում քաղաքի աղքատ ու կեղտոտ մասերում: Հարուստ ու մաքուր թաղերում խօլերան շատ քիչ է զարգանում:

Գիւղերում շատ անասուններ կան: Սրանք

են որ կեղտոտում են գիւղը: Գիւղացիք հաւաքում են անասունների արտաթորութիւնները, չորացնում են ու վառում: Խօլերայի ժամանակ մենք չենք արգելում ցանի գործածելը: Անհասու արտաթորութիւնները փնասկար չեն, ևս առաւել երբ որ չորացրած են:

Բայց գիւղերում երկիւղալի բանն այն է, որ աներում առանձին արտաքնոցներ չկան, և գիւղացիք ուղղակի պատերի քամակին, կամ հէնց նոյն իսկ բամբակների վրա են դուրս գնում: Այնպէս որ այդ կեղտոտութիւնները մնում են բաց օդում, աների անկիւններում ու փողոցներում և խօլերայի բուն դառնում: Այս է պատճառը, որ գիւղերում անպատճառ պիտի գիւղացիք հաւաքուեն ու մի հնար գտնեն, որ մարդիկ գետնի վրա չ'թափեն իրանց արտաթորութիւնները և հողը չ'կեղտոտեն: Չ'պիտի մոռանանք, որ խօլերային թոյնը գտնւում է մարդկանց արտաթորութիւնների (դուրս գնացածի) մէջ և ուրեմն այս կեղտոտութիւնները անկարելի է տնէրի առաջ, կամ պատերի տակ թողնել: Եթէ հիւանդի դուրս գնացածը չ'ոչնչացնուի, եթէ նա մնայ բակերում, տան քնջերում, պատերի տակ, այդ գիւղը չի աղտոտւի խօլերայից:

Քաղաքների ու գիւղերի հասարակութիւ-

նը պէտք է անպատճառ մի ճար անի ու իր քաղաքը կամ գիւղը մաքուր պահի այս կեղտոտութիւններից:

Այս է պատճառը, որ մենք խորհուրդ ենք տալիս այն տեղերում, որտեղ արաքնոց չը կայ, հանր հրքէր փռել (1 արշին խորութիւնով) գիւղից դուրս, ինչպէս այդ մանրամասն աւտում ենք խրատների մէջ:

Եւս առաւել պիտի արգելուի բամբակների վրա թափել այդ կեղտոտութիւնները, որովհետեւ ցանին ձեռն են տալիս և ուրեմն կարող են հիւանդանալ:

Սաստիկ պէտք է արգելել նմանապէս գետը թափել այդ կեղտերը, որ չ'վարակեն այդ գետի ջուրը գործ ածողներին: Բայց ամենից շատ զգոյշ պիտի լինել խօլերացով հիւանդի արտաթորութիւնների հետ, որովհետեւ հէնց նրանց մէջն է թոյնը:

Այդ կեղտերը պիտի անպատճառ ոչնչացնել և ամենալաւ ոչնչացնող բանը—*էթէ* է:

Կիրք Խօլերայի Լոյսը ոչնչացնում է. *Քիւլայի*—*էթէ* համար *էթէ* ամենաջեւարդ է: (Տես Խրատներ):

8. ԽՈՒՆԵՐԱՆ ԹՈՅԼ, ԱՆՍՆՈՒՆԻ ՄԱՐԳԱՆՅ Է ԲՈՆՈՒՄ:

Միւս հիւանդութիւնների պէս խօլերան թոյլ, նիհար, անսնունդ, տկար մարդկանց է բռնում: Առողջ, լաւ կազմուածքով, լաւ ուտող խմող, լաւ ապրողներին նա դժուար է մօտենում: Բնդհակառակը, քանի մարդ նուազ է, քանի նրա սնունդը պակաս է, քանի նա թոյլ է, այնքան նա շուտ կը հիւանդանայ խօլերացով:

Ուրեմն, երբ մի երկրում հիւանդութիւն կայ, ժողովուրդը ոչինչ չ'պէտք է խնայի լաւ սընունդ ունենալու համար:

Բացի մանմինը, մարդ իբ սիրտը, իբ հոգին էլ պիտի լաւ պահի: Ամեն տեսակ հոգսեր, մըտատանջութիւններ թուլացնում են մեզ:

9. ԱՄԵՆԻՑ ՇԱՏ ՎՆԱՍ Է ՏԱԼԻՍ ՄԱՐԳՈՒՆ ԽՈՒՆԵՐԱՎԱ-ԽՈՒԹՈՒՆԸ:

Խօլերայից վախեցողը ոչ մի բոյէ հանդըտութիւն չունի: Գիշեր ցերեկ անը նրա սըրտումն է, նա վախենում է մարդու մօտենալ, նրա հետ խօսել, բարձի թողի է անում իր գործերը, հաց չի ուտում, վախենալով չը լինի թէ թիւնաւորուի: Նրա խելքը միտքը

դրանով է զբաղուած: Երբ որ մարդ այսպիսի դրութեան մէջ է, նրա աճրողջ մարմինը քանդուում է, նա յոգնում է, նուազում, լղարում ու ՚ի հարկէ աւելի հեշտ վարակում, քան թէ ուրիշները: Ատուած չանի, որ այդ մարդու փորը մի քիչ ցաւի, կամ սիրտը խառնի, կամ գլուխը ցաւի, նա՝ կարծելով, թէ խօլերայ է կպել, լեղապատառ կ' լինի:

10. ՄԱՐՍՈՂԱԿԱՆԻ ՏԿԱՐՈՒԹԻՒՆԸ ՎՆԱՍ Է:

Խօլերայի միջոցին մարդ պիտի աշխատի, որ չը խանգարի իր ստամոքսը:

Զափաղանց ուրեւը ու չափաղանց խմելը շատ երկնայի է:

Շատ ուտելն ու շատ խմելը հիւանդացնում են մեր մարսողականը և այն ժամանակ վարակուելը (հիւանդանալը) աւելի հեշտ է լինում:

Եւ, ճշմարիտ որ, կիւրակի ու տօն օրերից յետոյ (երկուշաբթի, երեքշաբթի) աւելի շատ մարդ է հիւանդանում, քան թէ միւս օրերը: Ինչի: Որովհետեւ կիւրակի ու տօն օրերը մարդիկ իրանց քէֆի են տալիս, անկարգ ուտում-խմում են ու իրանց ստամոքսը խանգարում:

Խօլերայի ժամանակ երբէ՛հ հարգ չ' պիտի երանաք երկնային հասկանքին:

11. ԼՈՒԾՈՂԱԿԱՆՆԵՐ, ԱՆԿԱՆՈՆ ԴԵՂԵ՛ ԸՆԴՈՒՆԵԼԸ:

Ամեն փորացաւի դէմ շատերը վախից զանազան լուծողականներ են խմում: Խօլերայի ժամանակ պէտք է շատ զգոյշ լինել, որովհետեւ լուծողականները կարող են խանգարել մեր ստամոքսը:

Առանց բժշիկ խորհրդի անհատն էրբայ՝ զանազան դեղեր քնդահելը սոսորի՛ն երկնայի է, որովհետեւ դեղերը նոյնպէս խանգարում են մարսողութիւնը ու հեշտացնում վարակուելը: Երբէք չ' պէտք է հաւատալ այն մարդկանց, որոնք ձեզ հազար ու մէկ դեղեր են առաջարկում:

Ժողովուրդը պիտի հասկանայ վերջապէս, որ բժշկութիւնը կօշկակարութիւն չէ: Կօշիկ կարելու ձևը միշտ նոյնն է, որովհետեւ կօշիկները միշտ իրար նման են, այն ինչ դուք երկու հիւանդ չէք գտնի, որոնց հիւանդութիւնը մի և նոյն տեսակ լինէր: Դուք չէք գտնի երկու մարդ, որոնք նոյն կերպով հիւանդանային և հիւանդութեան միջոցին նոյն նշան-

ներն ունենացին: Ուրեմն բժշկութիւնն էլ չի կարող միակերպ լինիլ: Մի գեղ, որը մի հիւանդի օգուտ է, կարող է միւսին վնասել: Այս բաները միայն հմուտ բժիշկը կարող է որոշել, իսկ ժողովուրդը կարող է գործածել միայն այնպիսի միջոցներ, որոնք անվնաս են: Այս միջոցները մենք առաջ ենք բերում զըրբիս այն գլխում, որի մէջ խօսում ենք հիւանդին բժշկելու մասին:

11 ԱՐԻՒՆ ԱՌՆԵԼՆ ՈՒ ՍԱՌԸ ԶՈՒՐԸ:

Մեր ժողովուրդը այս տարի ցոյց տուեց, որ սկսում է հաւատալ ու լսել բժիշկներին խորհրդին, բայց էլի տեղ-տեղ մարդիկ շատ վնասներ էին հասցնում իրանց, զանազան վնասակար միջոցներ գործ զնելով:

Օրինակ. շատ տեղեր սովորութիւն կայ հիւանդներին արիւն առնել: Այս սովորութիւնը մեր հայերը վեցրել են թուրքերից:

Արեւն առնելն ամենատարածւելի վնասն էր իսկ է ասլ խոզովրդին: Պարսկաստանում այնքան արիւն են առնում, որ առողջ մարդն էլ կը մեռնի, ինչ թէ հիւանդը: Եւ, ճշմարիտ որ, այնտեղ մի ժամանակ օրը 1000 մարդ էր մեռ-

նում: Նոյնը Երեւանումն էր: Ալէքսանդրապոլում հայերը խօլերայի սկզբին արիւն էին առնում ու սառը ջուր ածում հիւանդի վրա, բայց յետոյ տեսան, որ մեռնում են, սկսեցին տաք ջուր ածել:

Հիմի տեսէք, թէ ինչ աստիճան անմիտ բան է խօլերայով հիւանդին արիւն առնելը:

Խօլերան նրանով է երկիւղալի, որ նա ցածագեցնում է մեր արեւն. արիւնը իր ջուրը կորցնում է ու թանձրանում է: Այդ է պատճառը, որ այդ ողորմելի հիւանդները չորանում են ու մեռնում: Մէք, Բժիշկներ, ընդհանուր էրբ էնք ածում էրբներէ մէջ, որ արեւն շարահայ:

Ուրեմն, մի խօլերայով հիւանդին արեւն առնել, այդ նշանաւոր է պատել նրան:

Մի հաւատաք, ինչ որ կ' պատմեն ձեզ այս բժշկութեան մասին: Եթէ արիւն առնելուց ու սառը ջուրը կոխելուց յետոյ, մի հիւանդ առողջացել է, նրա հիւանդութիւնը խօլերա չի եղել, այլ հասարակ ճարտար է եղել:

Ժողովուրդը պէտք է հեռու պահի իրան նմանապէս զանազան կալզաններից ու դրա նման դեղերից, որոնք ոչ մի հիւանդի չեն

կարող առողջացնել: Եթէ լաւացողներ եղել են, դրանք հասարակ փորացաւ են ունեցել և ոչ թէ խօլերա:

ԳԼ. ԵՐԿՐՍՐԴ

ԽՕԼԵՐԱ ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԵԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐԸ:

Մինչև հիմի մենք ցոյց տուեցինք, թէ ի՞նչ է խօլերան, ի՞նչ ճանապարհներով են կաշում մարդիկ և ի՞նչ է հեշտացնում վարակուելը:

Մենք տեսանք, որ խօլերան վարակիչ հիւանդութիւն է, նրա թոյնը գտնւում է միամիացն հիւանդի արտաթորութիւնների մէջ, որ խօլերա կաշելու համար անպատճառ պէտք է որ վարակուողն կամ շատ մօտ լինի հիւանդին, զիպչի նրան, նրա շորերը հագնի, նրա անկողնում քնի, համբուրուի նրա հետ, նրա հետ հաց ուտի և այլն, կամ թէ չէ, օրինակ ջրի կամ կերակրի հետ կուլ տայ այդ թոյնը: Տեսանք, որ խօլերան սպանում է թոյլ, ուժից ընկած, անանունդ մարդկանց և խօլերային թոյնը աճում է միացն հիւանդ ստամոքսի և աղիքների մէջ: Այս բոլորից երևում է, որ այս հիւանդութիւնը մի անդիմադրելի, ան-

յաղթելի պատուհաս չէ, այլ այնպիսի մի ցաւ է, ինչ որ քութէշը, բզացաւը, կարմրուելը և այլն: Յուսով ենք, որ կարգացողը էլ չի յուսահատուի և ձեռները կապած, սարսափի և յուսահատութեան մէջ չի սպասի մահին, այլ կը կռուի թշնամու դէմ իր ձեռքը տուած զէնքով:

Երբ խօլերային թոյնը մտել է մեր ներսը ու բռն է դրել մեր աղիքներում, այնտեղ նա աճում ու բազմանում է և այն ժամանակ երևում է խօլերային հիւանդութիւնը: Տեսնենք, թէ ի՞նչ են խօլերայի գլխաւոր նշանները:

Առ հասարակ, երբ որ խօլերան սկսւում է, ժողովուրդը այնպիսի անի մէջ է, որ նա ամեն տեղ խօլերա է տեսնում և ամենաչնչին փորացաւը կարծում է, թէ խօլերա է: Թէ փորն էլ լուծեց, կամ սիրտն էլ խառնեց հօվերջացաւ. վախկոտները զուլնները կորցրած վաղ են տալիս դէպի բժիշկը, գոյները քցած, սառը քրտինքը երեսներից վազելով, աչքերը խոր ընկած և ամենաողորմելի դրութեան մէջ: Բաց հէնց որ բժիշկը միամտացրեց նրանց, խօլերան վերջանում է ու այդ յուսահատ մարդիկ յանկարծ իրանց փրկուած են տեսնում:

Սրանք վախճաններն են:

Կան և ուրիշ տեսակ մարդիկ: Սրանք խօ-
լերացից չեն վախենում, «չեն հաւատում»: Այդ-
պիսիները հակառակն են անում: Նրանք զգուշու-
թիւն ասած բանը չ' զիտեն, մրդեր են ուտում,
քէֆ են անում, արքում են ու իրանց ստա-
մոքսը խանդարում:

Խօլերացի ժամանակ մենք պէտք է հազար
անգամ աւելի զղոյշ լինինք, քան թէ ուրիշ ու-
րիշ ժամանակներ: Աւա է հարիւր անգամ հասա-
սարակ փորացաւը խօլերացի տեղ ընդունել,
քան թէ մէկ անգամ խօլերան փորացաւի
տեղ:

Ով որ տեսել է խօլերացով հիւանդներ,
նա լաւ զիտէ, թէ որքան փոփոխական է լի-
նում այդ հիւանդութեան ձևը:

Բայց խօլերայի գլխաւոր նշանները ՓՈՐՈՒ-
ԾՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՓՍԽԵԼՆ ԵՆ:

Հին և նոր բժիշկները դիտել են այս կա-
նոնը:

Խօլերային միջոցին «մէն Կէստի փորլուծութիւն»
պէտք է խօլերային համարել: Լոծելը լինում է ա-
ռանց ցաւի, երբեմն մի թեթեւ զալարումն է
զգում հիւանդը փորումն, որը ձեռ տալիս չի
ցաւում: Փորլուծութիւնը շատանում է, մի
քանի անգամ հիւանդը դուրս է գնում և սաս-

տիկ յոգնում է: Յետոյ սիրաբ խառնում է ու
հիւանդը սկսում է փախել: Երբեմն լուծելը
կրկնում է 20—30 անգամ օրական և աւելի,
նոյնպէս և փախելը: Այն ժամանակ հիւանդի
արիւնը ցամաքում է ու կաշին չորանում:

Երբ որ բանն այստեղ է հասնում, հիւան-
դի շնչառութիւնը առնւում է, ծանրանում, ամ-
բողջ մարմինը, մանաւանդ ձեռներն ու ոտնե-
րը սառնում են և ջրերը սկսում են ձգձգուել:
Ոտների, ձեռների և վզի մետրը կծկւում են և
հիւանդը անասանելի տանջանքներ է կրում:

Արեան ցամաքելու հետ մէջն էլ է պակա-
սում ու ցամաքում, հիւանդը այլ ևս մէջ
(շեռ) չունի թափելու: Երբ որ հիւանդը այս
դրութեան մէջ է ընկել, էլ նորան փրկելու
յոյս չկայ: Մի երկու օրուայ (երբեմն երկու
ժամուայ) մէջ հիւանդը զարմանալի կերպով
նիհարում է, աչքերը խոր ընկած, դէմքը
չորացած, փորը փոս ընկած, նրա ձայնը
խուլում է, ամբողջ մարմինը չորանում ու մա-
հը լսում է նորան շատ շուտով:

Ասածներէնց երևում է, որ խօլերայի ժա-
նաչ ոչ մի մարտաշատ խանգարումն չը պէտք է
անշարժութիւնը: Հէնց որ փորը լուծ ընկնի
կամ սիրաբ խառնի, պէտք է բժշկին դիմել:
Առողջացող հիւանդը իսկոյն երևում է: Եթէ

հիւանդը մի լաւ քրտնուում է, կամ սկսում է միզել, երբ դամարների կծկումն վերջանում է, երբ աչքերի փայլը վերադառնում է, երբ բերանի չորութիւնն անցնում է և այլն, այն ժամանակ կարելի է ասել, որ նա կ'առողջանայ: Բայց խօլերան թեթեւ կերպով էլ է անց կենում: Չ' պէտք է մոռանանք, որ այդ հիւանդութեան նշանները փոփոխական են: Ուրեմն երբ որ մի հիւանդ մի երկու անգամ դուրս է գնացել կամ փսխել է և իրան յոգնած չի զգում ու շորերը հագած ման է գալիս սենեակում, նրա բարեկամները չը պէտք է անհոգ մնան ու կարծեն, թէ թեթեւ կանցնի:

Չը պէտք է անհոգ մնալ և այն ժամանակ, երբ հիւանդի լուծելը և փսխելը դադարել են: Բժշկի աչքը միշտ անպակաս պիտի մնայ խօլերայով հիւանդի վրայից: Բժիշկը միայն կարող է ասել, թէ հիւանդութիւնը վերջացել է թէ ոչ, կամ թեթեւ է թէ ծանր:

Ինչ և իցէ կան մի քանի նշաններ, որ ամեն մարդ պէտք է իմանայ:

Ահա այդ նշանները:

Ամեն անգամ, ինչ հիւանդը ձեռնադրուելէն առնի հէնց հիւանդութեան սկիզբէն, համարեա նաքել է ապահով լինել, որ նրա հիւանդութեանը խօլերան չէ: Ամեն անգամ, ինչ հիւանդութեան մեջցից հի-

ւանդը ձեռնադրուելէն առնի հէնց հիւանդութեան սկիզբէն, համարեա նաքել է ապահով լինել, որ նրա հիւանդութեանը խօլերան չէ:

ԳԼ. ԵՐՐՈՐԴ

Մէջ էլ համառօտ ներպով նշենք մեր բոլոր սասածները:

ա. խօլերան կաշոզական (տարափոխիկ) հիւանդութիւն է, որից կարելի է փախչել, եթէ զգոյշ լինենք:

բ. խօլերայի բունը Հնդկաստանն է, Գանդէս գետի ափերը: Այնտեղից է գալիս մեզ այս հիւանդութիւնը:

գ. խօլերան տարածւում է մարդկանց միջոցով, այսինքն. ուղղակի հիւանդից առողջին: Նա օդի միջով չի անցնում:

դ. խօլերայի թոյնը գտնւում է խօլերայով հիւանդի արտաթորութիւնների մէջ (դուրս գնացածի ու փսխածի):

ե. Վարակուելը լինում է ուտելիքի, խմելի, փոխնորդի և առհասարակ հիւանդին պատկանող բաների միջոցով, որովհետեւ նրանց վրա ընկած է լինում խօլերայի թոյնը:

զ. Այդ թոյնը զարգանում է կեղտոտ հողի վրա, առ հասարակ կեղտոտ տեղերում:

է. Չորութիւնն ու տաքութիւնը սպա-

նում են խօլերայի թոյնը, իսկ խոնաւութեան մէջ ընդհակառակն նա զարգանում է:

ը. Խօլերան հիւանդից անցնում է առողջին հիւանդի կեղտոտած փոխնորդի, անկողնու, մի խօսքով այն ամէն բաների միջոցով, որոնց վրա ընկել է խօլերայի թոյնը:

Թ. Կեղտոտ ջուրը, որի մէջ թափած են եղել խօլերայով հիւանդի արտաթորութիւնները, ամենաերկիւղալի բանն է, որովհետեւ հիւանդութիւնը տարածւում է մեծ մասամբ այդպիսի կեղտոտած ջրի միջոցով:

Ժ. Ամէն տեսակ չափազանցութիւններ փնաս են: Շատ աշխատողները, շատ միտք անողները, շատ չարչարողները, վախկոտները ամենից շատ են հիւանդանում:

Ի. Հիւանդանում են շատ և նրանք, որոնք լաւ անունդ չունեն, լաւ չեն ուտում-խմում ու խոնաւ տան մէջ են ապրում:

Լ. Շատ հիւանդանում են մանաւանդ քէֆ սիրողները, արբեցնողները և նրանք, որոնց մարտդականը տկար է:

Խ. Հիւանդանում են և նրանք, որոնք զոռով խանգարում են իրանց ստամոքսը անկարգ ուտելով, խակ մրգեր զործ ածելով և այլն:

Ճ. Թթուն ու աղտահանիչ միջոցները ըսպանում են ու ոչնչացնում խօլերայի թոյնը:

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

Խ Ր Ա Տ Ն Ե Ր

ԽՕԼԵՐԱՅԻ ԴԷՄ:

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԽՐԱՏՆԵՐ

Հիմի մենք ծանօթ ենք խօլերային, գիտենք, թէ որտեղ է գտնուում նորա թոյնը, ինչպիս է աճում նա ու ինչպէս է անցնում հիւանդից առողջին: Լաւ հասկացանք նմանապէս, թէ ինչն է սպանում այո թոյնը:

Մեր այս բոլոր ասածներին հիման վրա գրքոյկիս այս մասում մենք տալիս ենք մի շարք խրատներ, որոնք ցոյց են տալիս, թէ ինչ պէտք է անել մինչև խօլերայի երևալը և երբ նա արդէն մտել է մեր երկիրը:

Գարունը բացուել է, կարելի է հէնց վաղը խօլերան էլի իր գլուխը բարձրացնի: Հիմի իսկ և եթ պէտք է պատրաստուենք, զինուորուէնք: Դրա համար ահա մեր խորհուրդները:

Ա. Ի՞նչ ՊԵՏՔ Է ԱՆԵԼ ՀԻՄԻ ԵՒ ԵԹ ՄԻՆՁԵՒ
ԽՉԼԵՐԱՅԻ ԵՐԵՒԱԼԸ:

1. Իսկոյն, հէնց հիմի, ամեն քաղաքում ու գիւղում քահանան, վարժապետը, կամ ուրիշ գրագէտ մարդիկ, պիտի անգրագէտ գիւղացիներին երեկոները հաւաքեն ժողովարաններում ու նրանց կարգան խօլերայի մասին գրած գրքերը, բացատրեն նրանց այս խրատները:

Այսպիսով, գիւղացիք կը ծանօթանան եկող թշնամուն ու կը պատրաստուեն կռուելու նրա հետ:

Ծանօթ. Եթէ գիւղում այդպիսի գրագէտ մարդիկ չկան, գաւառական խնամատար մասնախումբը մի հասկացող մարդ կ'ուղարկի գիւղի ժողովրդին պատրաստելու, կամ թէ չէ գիւղի քահանան պիտի բացատրի գիւղացիներին այս գիրքը:

2. Իւրաքանչիւր գիւղում պէտք է աշխատել մի տուն դատարկել խօլերացով հիւանդների համար, որ խօլերան երեւալուն պէս առաջին հիւանդներին անտեղ տանեն:

Այս տան մէջ գաւառական բժշկի և գաւառական սանիտար խմբի օգնութիւնով ամեն հարկաւոր բաներ պէտք է պատրաստի պահել:

3. Ամեն մէկ քաղաք ու գիւղ պիտի դեղերի և աղտահանիչ դեղերի պաշար ունենայ: (Տես ներքեւ. «աղտահանիչ դեղեր»): Բացի այդ պիտի թէյ ու շաքար, արաղ, գինի պատրաստ ունենալ, որ խօլերան տարածուելիս կարելի լինի օգնութիւն հասցնել ժողովրդին, ևս առաւել գիւղերում:

4. Ամեն մի գիւղացի պիտի իր բակը, իր ախոռը, իր տունը, իր տան դէմը մաքուր պահի:

Ծանօթ. ա. Եթէ տան մէջ ախոռը ջով է, այն ժամանակ քնելու սենեակը կամ հացատունը հեշտ է մաքուր պահել: Գետինը պէտք է շուտ շուտ աւելել, չ'ջրջկել ու, թէ խոնաւութիւն կայ, պէտք է կիր ցանել, որ չորանայ:

Ծանօթ. բ. Եթէ անասունները միեւնոյն տան մէջն են, թէ հնար կայ, լաւ կ'լինի տան յատակը սալել, որ անասունների ջրվէթը չ'թացացնի գետինը, այլ փոքրիկ առուի պէս դուրս թափուի:

5. Ամեն գիւղացի պիտի մինչև նոր հացը հասնելը ուտելու պաշար ունենայ: Հարկաւոր է հիմի և եթ ճար անել:

6. Հիմի իսկ և եթ պէտք է մտածել արհեստագործների մասին: Գիւղական տներում արտաք-

ներ մեծ մասամբ չ' կան, ու գիւղացիք (ինչ-պէս ասացինք) դուրս են գնում թէ իրանց հայաթում և թէ ուղղակի պատերի տակ:

Այս դարձելի սովորութեան դէմ պէտք է կռուել, որովհետեւ նրա մէջն է ամենամեծ երկիւղը: Ամեն մէկ գիւղացի պիտի հասկանայ, որ այդ սովորութիւնը իրան էլ կարող սպանել:

Թող գիւղացիք ժողովուեն, քաղաքի սանիտար խմբից մէկին հրաւիրեն ու վճռեն, թէ ինչ անեն այդ անտանելի սովորութիւնը վերցնելու համար:

Օրերը տաքանալիս, գիւղացին էլ չ'պէտք է իր կեղտը իր դռան դէմ քցի, որովհետեւ, եթէ հիւանդութիւնն իր գիւղն ընկնի, առաջին հիւանդացոյն նա կ'լինի: Պիտի ամեն տուն մտածի ու հնար գտնի մի արտաքնոց շինելու:

7. Գիւղից դուրս բնակիչները պիտի փոսեր փորեն 1 արշին խորութիւնով ու աչնտեղ թափեն իրանց կեղտերը և արտաթորութիւնները, որոնց վրա խնդն կիր կամ հող ածեն:

8. Եթէ արտաքնոցների հորերը լիքն են, հարկաւոր է մինչև խօլերացի երեւալը մաքրել նրանց ու կեղտը քաղաքից դուրս տանել, ո-

որովհետեւ, հէնց որ խօլերան երեւաց, էլ չ'կարելի այդ անել:

9. Տան կեղտերը, կեղտոտ ջրերը, ուտելիքից մնացորդները և այլն պիտի մի կողովի կամ մի արկղի մէջ ժողովել և շուտ շուտ քաղաքից ու գիւղից դուրս տանել:

Բ. Ինք ՊԵՏԲ Է ԱՆՆԷԼ, ԵՐԲ ԽՕԼԵՐԱՆ ԱՐԳԷՆ ԵՐԵՒԱՅԵԼ
Է ՀԱՐԵՒԱՆ ՔԱՂԱՔՆԵՐՈՒՄ ԵՒ ԳԻՒՂԵՐՈՒՄ:

10. Երբ ձայն դաց, թէ մօտի երկրներում խօլերան արդէն երեւացել է, քաղաքացիք և գիւղացիք պիտի հաւաքուեն ու իրանց քաղաքի և գիւղի փրկելու մասին մտածեն ու վերև յիշած միջոցները բոլորը կատարեն:

11. Քաղաքացիք և գիւղացիք, եթէ կարելի է, պիտի կտրեն իրանց չարաբերութիւնները և երթեկութիւնը հիւանդացած գիւղերի հետ, կամ այն գիւղերից եկածների հետ զգոյշ լինին:

12. Եթէ ժողովուրդը գետի ջուր է գործ ածում և եթէ այդ գետի վերևի գիւղերում հիւանդութիւն կայ, պիտի այդ գետի ջրից չափազանց զգոյշ լինել, այսինքն. ~~առանց եփ ասելու~~ չ'գործածել և ~~նրա մէջ չ'նստահարել~~:

13. Այդ ժամանակ չ'պէտք է շատ մարդիկ մի տեղ հաւաքուեն: Ուխտ գնալիս պիտի քչւոր լինել և ուրիշ տեղերից եկածներին չ'խառնուել, մանաւանդ այնպիսի տեղերից, որտեղ խօսերա կայ:

14. Հասկացողները պիտի ժողովեն ժողովրդին ու նրանց միամտացնեն, որ չ'վախեան ու հանգստանան:

15. Եթէ յանկարծ մի զիւղում խօսերան սաստիկ տարածուեց ու շատ մարդ է կոտորում և հնար չի լինում կանգնացնել նրան, պէտք է ժողովուրդը սարերը քաշուի ու վրաններում իրարից հեռու ապրեն:

16. Ժողովրդի հարուստ, ունեւոր մասը, զանազան ընկերութիւնները պիտի օգնեն չուեւոր աղքատ մասին, հէնց իրանց օգտի համար, որովհետեւ եթէ չ'օգնեն ու թողնեն, որ հիւանդութիւնը տարածուի քաղաքի կամ գիւղի մէջ, իրանք էլ կարող են հիւանդանալ ու մնասուել: Այս է պատճառը, որ ամեն քաղաքում ու գիւղում ունեւոր մարդիկ պէտք է ձրի թէյատներ սարքեն, կամ թէյ-շաքար բաժանեն աղքատներին, քաղցածներին կերակրեն և այլն:

Գ. Ի՞նչ ՊԵՏԲ Է ԱՆԵԼ, ԵՐԲ ԽՅԼԵՐԱՆ ԱՐԳԷՆ
ՔԱՂԱՔԸ ԿԱՄ ԳԻՒՂՆ Է ՄՏԵԼ:

17. Հէնց որ քաղաքի կամ գիւղի մէջ մի մարդ հիւանդացաւ, զիւղացիք պիտի հազարապատիկ աւելի զգոյշ լինեն: Բայց թող ոչ ոք չը փախչի իր տեղից, չ'թողնի իր տունը-տեղը, իր կալը, իր աշխատանքը: Ամենքը պիտի հասկանան, որ խօսերացից փախչել չի կարելի, որ ամեն տեղ խօսերան կարող է հասնել նրան: Ընդհակառակն, եթէ ամեն մարդ իր տեղը մնայ ու դործադրի մեր տուած խրատները, նա կ'փրկէ թէ իր անձը, թէ իր կարողութիւնը և թէ իր գործերից ետ չի ընկնի: Տեսնենք, թէ ի՞նչ պիտի անուի առհասարակ քաղաքի կամ գիւղի մէջ և հիւանդի տանը:

I. Քաղաքի կամ գիւղի մէջ:

18. Երբ որ մէկը հիւանդանում է, քաղաքի կամ գիւղի բնակիչները չ'պէտք է սարսափի մէջ ընկնեն: Նրանք պէտք է հասկանան, որ իրանց պարտքն է օգնել հիւանդին և նրա տանեցոյցը:

19. Եթէ հիւանդի ընտանիքը աղքատ է, միւսները պէտք է օգնեն նրան ուտելիք և

խմելիք հասցնելով, թէ հիւանդին և թէ նրա տնեցոց և ամեն կերպով օգնեն տնեցոց, որ նրանք էլ չ'կպչեն, որովհետև եթէ նրանք էլ հիւանդանան, խօլերան աւելի շուտ կը տարածուի գիւղի մէջ:

20. Այդ տան հարևանները պէտք է հետեւեն, որ հիւանդի կեղտերը իրանց դռան առաջ չը թափուեն, որ հիւանդի տնից շուտ շուտ չը զան-զնան իրանց տունը ու այնտեղից բերած հացը կամ կերակուրները չը վերցնեն: Իրանք կարող են գնալ հիւանդին տեսութիւն, բայց զգոյշ պիտի պահեն իրանց:

21. Պէտք է հետեւել, որ հիւանդի շորերը այն ջրի մէջ չը լուացուեն, որը գիւղացիք գործ են ածում (օրինակ. գետի ջրում):

22. Այս ժամանակ ամենահարկաւոր բանն այն է, որ ամեն մէկը հետևի իր ընդհանուր առողջութեանը և չը մոռանայ, որ պէտք է լաւ կերակրուի, իրան տաք պահի, յետոյ քանի կարելի է քիչ աշխատի, որ չը յոգնի, խոնաւ գետնի վրա չը պառկի, մարտողականը չը խանդարի արբեցողութիւնով և անկանոն ուտել-խմելով: Մի խօսքով. պէտք է կատարի այն բոլոր խորհուրդները, որոնք յիշուած են այս գրքի մէջ:

23. Բալց ամենից աւելի պէտք է զգոյշ լի-

նել մրգերից, որոնք, ինչպէս ասել ենք, կարող են սաստիկ ստամոքսի խանգարում առաջացնել:

Միգէլի վերաբերմամբ այս մի քանի խորհուրդները կը տանք:

ա. Խակ մրգեր բոլորովին չուտել, կամ եփել և այնպէս գործ ածել:

բ. Հասած մրգերից արգելուած է ուտել թութ, ծիրան, սեխ, դուլթմայ, ձմերուկ:

գ. Մնացած մրգերը կարելի է գործ ածել միայն հացից յետոյ և շատ չափաւոր, օրինակ. մի դեղձ, մի խնձոր, մի նոր վարունկ (խիւար), այն էլ անպատճառ կլպած:

դ. Մանր մրգերը, որոնք չեն կլպում, օրինակ. գիլաս, շրոր, դամբուլ, բալ, խաղող, կարելի է գործ ածել միայն եփ տուած ջրում լաւ լուանալուց յետոյ: Բայց ամենից ապահովն այն կը լինի, որ լուանան նրանց լիմոնի աղի խառնուրդի մէջ:

ե. Միւս կլպող մրգերից. տանձը, խնձորը, խիարը, դեղձը և այլն պէտք է անպատճառ կլպել և այնպէս ուտել:

24. Առ հասարակ պէտք է աշխատել քիչ քիչ ուտել և շուտ շուտ, և ոչ թէ ստամոքսը ծանրացնել շատ ուտելով միանգամից ու, որքան կարելի է, մտեղէն ու կաթնեղէն գործ ածել:

25. Խորհուրդ ենք տալիս ճաշից ու իրիկ-
նահացից յետոյ կէս բաժակ ջրի մէջ 5—6
կաթիլ աղաթթու (СОЛЯНАЯ КИСЛОТА) ընդունել:

26. Լաւ հեշտամարս ուտելիքը մնաս չէ:
Ձը պէտք է խիոյն փոխել սովորած կերա-
կութները: Առ հասարակ չ'պէտք է գործ ածել
շատ չաղ, եղալի և հում կերակուրներ, աղի
խորակներ, որոնք ծարաւեցնում են և շատ
ջուր են խմել տալիս:

27. Գժուարամարս են ու երկիւղալի հե-
տեւալ ուտելիքները. — հում բանջարեղէնը
(գազար, շաղկամ, բողկ, թթու կաղամբ), խո-
զի միս, կալբաս, վատ պանիր, թթուած սեր
ու մածոն, տաք ու հում հաց:

Ծանօթ. ա. Այս գժուարամարս ուտելիքները
նամանաւանդ երկիւղալի են մրգերից յետոյ:

Ծանօթ. բ. Սոխ ու սխտոր չը պէտք է գործ-
ածել, քանի որ նրանք սաստիկ ծարաւեց-
նում են և ուրեմն շատ ջուր խմեցնում:

28. Ամենալաւ խմելիքը խօլերացի ժամա-
նակ եփ տուած ու սառեցրած ջուրն է ու նոյն-
պէս եփ տուած կաթը: Ջրի մէջ կարելի է
քցել մի քիչ զինի կամ թթու (լիմոնի աղ,
նռան հիւթ և այլն): Արաղ, գինի կարելի է
խմել շատ չափաւոր կերպով: Գարեջուր ու
կվաս լաւ է չ'խմել բոլորովին: Քրտնած ժա-
մանակ պէտք է քիչ խմել: Թեւեալ խմելիքներ,

ինչպէս լիմոնաղը, օգտաւէտ են: Ջելտերեան
ջուրը զգուշութեամբ պիտի խմել, իսկ սօդո-
վայեա ջուրը (СОДОВАЯ ВОДА) մնաս է:

29. Շատ սառը խմելիքներն ու ուտելիք-
ներն էլ մնաս են: Այսպէս, սառուցով ջուր,
սառուցով կաթնապուր, ակրոշկաց, պաղպա-
ղա՛լ և այլն լաւ է գործ չ'ածել:

30. Փորն ու ոտները պէտք է տաք պահել,
որ չը մրսեն: Չ'պէտք է թաց շորեր հագնել,
կամ խոնաւ տեղ պառկել քնելու, որ փորը
չ'մրսի, ևս առաւել մնասակար է փորի վրա
գետնին պառկել:

31. Լողանալը մաքուր ջրում սովորածի
համար մնասակար չէ: Գետի մէջ լողանալը
տաք եղանակում կարելի է (այն էլ եթէ գետի
վերևի մասերում խօլերա չ'կայ), միայն ջրից
դուրս գալուց յետոյ անպատճառ պէտք է մար-
մինը լաւ չորացնել ու շորերը հագնել և մի
քիչ ոտով ման գալ, որ տաքանան:

32. Հացից յետոյ իսկոյն լողանալ չի կա-
րելի, պէտք է ամենաքիչը մի երեք ժամ մէջ
տալ, թէ չէ տոամիջոց կը փչանայ ու մար-
սողութիւնը կը վատանայ:

33. Խորհուրդ են տալիս բրդէ փորկապ
գործ ածել շապիկ տակից: Ոչ մի փորացաւ չը
պէտք է առանց բժշկելու թողնել: Հէնց որ

կը զգաք, թէ մարտողութիւնը փչացել է, աչսինքն. կամ սիրտն խառնում է, կամ փորը լուծում է, կամ ցաւում է, խսկոյն պէտք է դիմել բժշկին:

II. Հիւանդի տանը:

34. Եթէ քաղաքում կամ գիւղում առանձին տուն արդէն պատրաստուած է հիւանդների համար, այդ հիւանդի ծնողներն ու բարեկամները պիտի աշխատեն նրան աջնտեղ տանել:

35. Եթէ այդպիսի տուն չը կայ, կամ հիւանդը չի ուզի աջնտեղ գնալ, այն ժամանակ հարկաւոր է աշխատել, որ տնեցիք չը փոխուին: Դրտ համար պէտք է ամենից առաջ հիւանդի փսխածը և դուրս գնացածը միշտ առանձին ամանով դուրս տանուեն խսկոյն և թաղուեն կրի մէջ:

36. Տան մէջը մէկին պիտի յանձնուի հիւանդին խնամելը, այսինքն. նրա կեղտերը մաքրել, կերակրել և ալլն, իսկ մնացածները կարող են հիւանդի մօտ նստել, նրա հետ խօսել, բաց ռչ նրա կողքին քնել, ռչ նրա շորերը հագնել, ռչ նրա հետ մի սուփրի վրա հաց ուտել:

37. Եթէ տունը բաղկացած է երկու կամ մի քանի սենեակներից, հիւանդի համար պէտք է ընտրել ամենաընդարձակը և այնպիսին, որը առանձին լինի, այսինքն այնպիսին, որ ճանապարհի վրա չլինի: Իսկ եթէ տունը մի կտորից է բաղկացած, այն ժամանակ պէտք է, եթէ կարելի է, հեռացնել տանից աւելորդ անդամներին և նրանց ուրիշ տեղ պահել: Եթէ այդ էլ չի կարելի, պէտք է հիւանդին մի առանձին անկիւնում պառկացնեն:

38. Հիւանդին խնամողը կրկնապատիկ ըզգոյշ պիտի լինի: Նրա մօտ նստելիս, նրա կեղտերը մաքրելիս, շորերը փոխելիս նա պիտի գոգնոց կապած ունենայ և թւերն էլ թւնոց հագած: Այդ բաները կատարելուց չհտոյ, նա ամեն անգամ պէտք է անսպառնառ ձեռները տաք ջրով և սապօնով լուանայ, կամ աւելի լաւ է կապոյտ քարի ջրով, ևս առաւել, երբ որ հացի կը նստի: Իր տնեցիքի հետ ճաշ անելիս, կամ մինչև անգամ մօտ նստելիս, նա պէտք է իր գոգնոցն ու թւնոցը հանի և ձեռներն ու երեսը լուայ:

39. Դրսից եկող բարեկամներին կամ դրացիներին արգելել հիւանդի մօտ երկար մնալ, ձեռ տալ, մանաւանդ համբուրել, իսկ եթէ

ձեռն են տուել, դուրս գալիս պէտք է անպատճառ ձեռները լուանան:

40. Բոլոր ուտելիք ու խմելիքը, շորերն և աման-չամանները պէտք է անպատճառ ինչ-քան կարելի է հիւանդից հեռու տեղ պահել: Անոնները, գդալները և այլն գործածելուց առաջ պէտք է եռման ջրում ողողել:

41. Եթէ հիւանդի փախանքը կամ կեղտերը գետին են թափել, կամ փռուածքի ու ուրիշ բաների վրա ընկել, պէտք է խփոյն գետինը կիր ածել, փռուածքը դուրս տանել ու կեղտոտած տեղը լուանալ կամ կրի ջրի մէջ, կամ կապուտ քարի խառնուրդի մէջ:

ՀԻՒԱՆԴԻՆ ԽՆԱՄԵԼՈՒ ԽՐԱՏՆԵՐ:

42. Եթէ հիւանդը ջոկ սենեակումն է պէտք է չը վախենալ լուսամուտը կամ դուռն օրը մի քանի անգամ, եթէ եղանակը լաւ է, բաց անել օդը փոխելու համար: Զմեռ ժամանակն էլ պէտք է վառարանը վառել ու օրը մի քանի անգամ լուսամուտները բաց անել:

43. Հիւանդի փոխնորդը շուտ շուտ պէտք է փոխել և հիւանդի մարմինը մաքուր պահել: Թէ հիւանդի կեղտոտ շապիկը և թէ դոշակի սաւանը ու բարձի երեսը պէտք է հա-

նելուն պէս քցել տաշտի մէջ և վրան աղտահանիչ դեղեր ածել:

Ծանօթ: Առհասարակ հիւանդների տանը մի առանձին տաշտ կամ վեդրօ պէտք է պահել այդ աղտահանիչ ջրերով լիքը, որ հիւանդի կեղտոտած շորերն ու բաները խփոյն նրա մէջ քցեն: Մի ուրիշ ամանով էլ պէտք է պահուի այդ ջրից, որ հիւանդին զիպչողները լուացուեն:

44. Հիւանդի անեցիք պիտի փոխնորդից միշտ վախենան: Ով որ քիչ շատ կարողութիւն ունի պիտի այդ կեղտոտ շորերը այլի, իսկ ով որ չի կամենալ ոչնչացնել այս շորերը, մենք խորհուրդ կը տանք այս երկու միջոցները գործ դնել. ա) շիբով ջրի մէջ եփ տալ և բ) թոնրի մէջ չորացնել:

Ծանօթ. Աւելի լաւ է աղքատ տներում դռակի տեղ դարման կամ խոտ քցել, մի բանով ծածկել ու նրա վրա պառկեցնել հիւանդին, որովհետեւ այս խոտը ու դարմանը ամեն օր կարելի կը լինի այրել:

ա) Այդտոտ սպիտակեղէնները պէտք է հաւաքել մի պղնձի մէջ, որի մէջ կ'ածեն շիբախառն ջուր ու մի քանի ժամ եփ տալ:

բ) Թոնրի մէջ թաց փոխնորդը չորացնելը անվնաս է դարձնում այդ շորերը: Մենք խորհուրդ ենք տալիս թոնրը լաւ վառել ու

հիւանդի շորերը կախ տալ աջնքան, որ չորանան, յետոյ հանել ու սապօնով լուանալ: Կամ թէ չէ հէնց ուղղակի առաջ լուանալ ու յետոյ թոնրի մէջ լաւ չորացնել:

Ի՞նչ պէտք է անել հիւանդին մինչև բժշկի գալը, կամ եթէ գիւղում բժիշկ չ'կայ:

45. Հէնց որ մէկը զգաց ստամոքսում ծանրութիւն, կամ թեթեւ ցաւ, կամ մանաւանդ եթէ սիրտը խառնեց կամ փորն սկսեց լուծել, պէտք է նրան յառկեցնել, տաք ծածկել ու փորին դնել կամ կտաւատի փաթեթ, թեփի, աւաղ, աղ, կամ տաք ազուր (քարփինջ) ու խուփ:

46. Եթէ հիւանդի սիրտը խառնում է, կամ նա ործկում է, պէտք է իսկոյն թթուաշ սառը ջուր (լիմոնով, կամ նռան հիւթով) խմեցնել:

47. Եթէ այդ չի օգնի ու սրտի խառնելը կ'շարունակուի, աւելի լաւ է մանր կտոր սառուց կուլ տալ առաջ:

48. Իսկ եթէ այդ էլ չի օգնի ու եթէ հիւանդի փորն էլ դնում է (այսինքն. լուծում է), պիտի նրան ընդունել տալ այն դե-

ղերը, որոնք գտնուում են բժշկի, կամ քահանաների, պոլիցիականների, սանիտար խմբերի ձեռին:

49. Եթէ հիւանդի ոտներն ու թևերը ձգձգուում են, պիտի մերսել նրանց մի կտոր մահուգով, կամ բրդէ զուլպայով, կամ հէնց իսկ ձեռներով:

50. Ոչ քի ժամանակ հիւանդի չ'պէտք է քի-ն առել կամ հոգը ջուր ածել վրան:

51. Ոչ քի ժամանակ չ'պէտք է անհաշիւ դնել պատանդներն և հէտերն (պալլա) և նրանց դեղերը ընդհատել:

Ծանօթ. Կովկասի բժիշկների ժողովը արգելեց չ'աւփանի ու միւս թունդ սպիրտի դեղեր գործածել և ասեց, որ նրանք վնաս են:

Գեռ անցեալ տարի մենք հաւփանի գործածելը արգելեցինք և ժողովուրդը վերջը ինքըն էլ հասկացաւ, որ այդ դեղը ոչ միայն օգուտ չէ, այլ վնաս է: (Տես. «Մշակ» № 95. 1892 թ.)

51. Եթէ հիւանդը առողջանում է, այսինքն. նրա փսխանքն ու փորլուծութիւնը դադարում են, չ'պէտք է նրան շատ կերակուրներ տալ, պէտք է դեռ սպասել, որ բոլորովին առողջանայ, թէ չէ կրկին խօլերան կ'նորոգուի ու էլ հնար չի լինի հիւանդին փրկելու:

Ծանօթ. Ով որ մի անգամ խօսերա է ընկել, նա չ'պիտի թողնի զգուշութիւնները ու կարծի, թէ էլ խօսերան նորան չի կպչի:

52. Խօսերացից ~~Ձեռածի~~ ~~Տաքձի~~ պիտի վաթաթուի սաւանում, որ կարբօլիացի մէջ թըրջած կ'լինի, ու դրուի դազաղի մէջ: Լաւ է, եթէ դազաղը նեքսելից կարած լինի, որ մարմնի միջի թոցնը դազաղից դուրս չ'գաջ:

53. Ամեն քաղաքում ու գիւղում պիտի առանձին սացլեր պահուեն դազաղները գերդմանատուն տանելու համար: Զեռով արգելուած է տանել:

54. Գեքեղձանը պիտի որքան կարելի է խորը փորուի: Դաճողը պէտք է ծածկուի մի շերտ կրով:

55. Հիւանդի մահից յետոյ, ամբողջ տունը, նրա միջի բաները պէտք է աղտահանուեն բժշկի կամ սանիտար խմբի ձեռքով:

ԱՂՏԱՀԱՆԻՉ ՄԻՋՈՅՆԵՐԸ:

Ինչպէս քանի անգամ ասել ենք, մենք կարող ենք խօսերացի թոցնը զանազան կերպով ոչնչացնել: Խօսերացի թոցնը սպանելու միջոցներն ասուում են աղտահանիչ Ֆէրոցներ, ու այն դեղերը, որոնք գործ են դրւում թոցնը ոչըն-

չացնելու համար, կոչւում են աղտահանիչ աղտահանիչ դեղեր (դեզինֆեկցիա-дезинфекция): Մենք այստեղ նորից կ'կրկնենք ու մէկ մէկ ձեռք միտքը կ'քցենք ինչ որ ասել ենք այդ բանի մասին:

1) Ամենից լաւ աղտահանիչ միջոցը ի հարկէ կրակն է. հիւանդի կեղտոտած շորերն ու տեղաշորերն ամենից լաւն այն է, որ այրուեն: Այրելիս միւսնոցն ժամանակ մենք ի հարկէ թոցնն էլ ենք ոչնչացնում: Բաց խօսերան մեծ մասը աղքատների մէջն է տարածւում ու աղքատի համար մի շապիկ ու մի դոշակ թանկ բան է. նա չի ոչնչացնի այդ բաները: Ուրեմն լաւ կ'լինէր, եթէ ամեն տեղ առանձին գումար լինէր, որ այս աչրուած շորերի գինը վճարուէր աղքատներին, որ սրանք չ'թազցնեն այդ բաները ու նրանց հետ խօսերան չ'տարածեն:

2) Եթէ այրել անկարելի է, պիտի այդ շորերը լաւ եփ տալ շքի կամ կապոյտ քարի ջրում, յետոյ սապօնով լուանալ ու թոնրի մէջ չորացնել: Թոնրի մէջ պէտք է լաւ չորացնել այն բաներն էլ, որ չի կարելի լուանալ:

Աղտահանիչ դեղերը:

Ա) Կիր: Ամենից յարմար ու ամենից է-
ժան դեղը կիրն է, չհանդգրած տաք կիրը:
Կիրը երկու կերպ կարելի է գործածել—չոք ու
ջրի մէջ բաց արած:

ա) Զոք ասի հերք պէտք է ամեն տան մէջ լի-
նի. զիւղերում ու քաղաքներում պիտի մի
մեծ ամբար կիր պահուի: Զոր կիրը ցանում
են ուղղակի հիւանդի արտաթորութիւնների
(դուրս գնացածի, փսխածի) վրա: Պէտք է
ցանել աչնքան, որ նրանք ծածկուեն: Եթէ աչդ
կեղտոտութիւնները գետին են թափած, պէտք
է հողը չորացնել աչդ կրով:

բ) Կրի շոք հոս հիւ: Այս ջուրը շինե-
լու համար վերցնում են մի մասը տաք կիր
(չհանդգրած) հինգ մաս ջրի մէջ բաց են ա-
նում, դառնում է կաթ, որ ածում են թէ
արտաթորութիւնների վրա և թէ արտաքնոց-
ների հորը:

Ե) Քուքուրդացին կիր (ծծումբ, ծը-
ծումբի հող) գործ է ածում նոյն ձևով:

Գ) Կարբօլիկ կամ կարբօլեան թը-
թուռ, որը պէտք է ամեն տեղ պահուի և ո-
րից զանազան խառնուրդներ են պատրաս-
տում: Օրինակ, 2 մասը կարբօլիկ — 100 մաս

ջուր, կամ 3—4—5 մաս կարբ. — 100 մաս
ջուր: Թոյլ խառնուրդը (2 մ. կարբ. — 100 մ.
ջուր) կարելի է գործածել հիւանդի մօտ նըս-
տողի ձեռները լուանալու համար: Թունդ
խառնուրդները (3 մինչև 5 մ. 100 մ. ջը-
րում) գործ են ածում կեղտոտ բաները լուա-
նալու համար:

Դ) Կապոցտ քար կամ արջասպ:
Կան երկու տեսակ արջասպներ—մէկը պղնձի,
միւսը երկաթի:

Պէշէ արջասպը (կապոցտ քար) վերցնում
են 2 մաս ու հալցնում են 100 մաս ջրի մէջ:
Այդ խառնուրդով կարելի է ձեռները, երեսը
ու հիւանդի կեղտոտած բաները լուանալ:

Երէւելի արջասպ աւելի թոյլ է ու նըս-
տից պէտք է հալցնել 15 մաս 100 մաս
ջրի մէջ: Գործածութիւն—ինչպէս կապոցտ
քարինն է:

ԴԵՂԵՐ:

Խորհուրդ ենք տալիս, զիւղերում և քա-
ղաքներում հետեւեալ դեղերի պաշար ունե-
նալ:

1. Բօսկինի կաթիլներ:

2. Ինօզեմցի կաթիլներ:

3. Վալերիանի կաթիլներ:

4. Հոֆմանի կաթիլներ:

5. Աղաթթու կաթ աղաջին թթուում—
(СОЛЯНАЯ КИСЛОТА).

6. Քաթրրի սպիրտ:

7. Նաշատիր:

8. Օղեկօլօն, քաղախ:

Իւրաքանչիւր սրուակի վրա մանրամասն
խրատներ կը կպցունեն դեղի դործածելու մա-
սին: Բացց, եթէ հնարաւոր է, չը պէտք է բա-
բաւականանալ այսպիսի դեղերով, այլ հարկ է
գիմել բժշկին:

Յ Ա Ն Կ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ:

	Երես.
Առաջաբան	3
Ինչ է խօլերան և մարդիկ ինչպէս են հիւանդանում:	
Խօլերայի բունը ու նրա տարածուելու ձևը	7
Խօլերան Ասածու պատիժ է	9
Ի՞նչ է խօլերան և մարդ ինչպէս է հիւանդա- նում	12
Խօլերային թոցներ	15
Արտաթորութիւններ	16
Ջուր	18
Խօլերան կեղտոտ տեղերն է տարածում	22
Խօլերան թոյլ անմեղմ մարդկանց է բռնում.	25
Ամենից շատ մեծաւ է տալիս մարդուն խօլե- րախտութիւնը	—
Մարտողականի տկարութիւնը մեծաւ է	26
Լուծողականներ, անկանոն դեղեր ընդունելը	27
Արիւն առնելն ու սառը ջուրը	28
Խօլերայ հիւանդութեան նշանները	30
Ամբողջումն	35

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

Խրատներ	39
Ի՞նչ պէտք է անել հիմի և եթ մինչև խօլե- րայի երևալը	40

Խնչ պէտք է անել, երբ խօսերան արդէն երեւացել է հարեան քաղաքներում և գիւղերում	43
Խնչ պէտք է անել, երբ խօսերան արդէն քաղաքը կամ գիւղն է մտել	45
I. Քաղաքի կամ գիւղի մէջ	—
II. Հիւանդի տանը	50
Հիւանդին խնամելու խրատներ	52
Խնչ պէտք է անել հիւանդին մինչև բժշկի գալը, կամ եթէ գիւղում բժիշկ չ'կալ	54
Աղտահանիչ միջոցները	56
Աղտահանիչ դեղերը	58
Դեղեր	59

Աղաթթու (48), Ախու (41), Արտահանիչ միջոցներ (56—57), Աղտահանիչ դեղեր (57—59), Ամփոփումն (35), Արեւցողութիւն (27, 36), Արտաթորութիւններ (16), Արտաքնոցներ (41—42), Արջասպ (57), Արեւն առնելը (28—30):
Բժշկութիւն—տնային (54—55), Բողի (27):
Գերեզման (56), Գարեջուր (48):
Դադաղ (56), Դիակ (խօսերայից մեռածի (56), Դեղեր (59—60):
Զէտերեան ջուր (49):
Թթու (36, 48—49), Թթու կաղամբ (48), Թթած սէր ու մածուց (27), Թոնիլը (53):
Լողանալը (49), Լուծողականներ (27):
Խօսերայի բուռն և տարածուելու ձևը (7), Խօսերան Ատածու պատիժ չէ (9), Խօսերային թոյնը (15), Խօսերաւախութիւն (25), Խմելք (48—49), Խակ մկրք (47):
Կաթ (48), Կալգան (55): Կալցաս (27). Կեղտոտ տեղեր (22): Կիր 57—58) Կարբօլէա (58): Կասոյոյ քար (59):
Հիւանդութեան նշաններ (30): Հիւանդին խնամելու խրատներ (52—54): Հիւանդի տանը (50—51): Հիւանդանալու ձևը (12—21):
Մարտդականի տկարութիւններ (26, 33, 36): Մահուան նշաններ (33):
Ջուրը (18—21): Ջրհոր (20):
Տաքութիւն և քրտինք խօսերայի ժամանակ (34)
Փորլուծութիւն և փսխանք (32, 45):

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0255027

